



Свештеници Илија и Милош Билбија у времену борбе за национално ослобођење у другој половини 19. и почетком 20. вијека

Прегледни научни чланак

Милош Ернаут

Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука, Босна и Херцеговина

milosernaut@gmail.com

Аутор у раду пише о двојници знаменитих личности из граховске свештеничке породице Билбија, Илији и Милошу. Акцент је на њиховим биографијама. Илија Билбија био је свештеник, обновитељ манастира Рмањ и угледни устанички војвода из времена Српског устанка у Босни 1875-1878, а као свештеник у Босанском Грахову крстио је Гаврила Принципа 1894. године. Милош Билбија, рођак свештеника Илије, био је помоћни парох у Босанском Грахову, а касније парох у Црном Лугу. Након Сарајевског атентата, 1914. године, аустроугарска власт захтијевала је од Милоша Билбије да измијени датум крштења Гаврила Принципа, али он на то није пристао, па је мучен у ливањском затвору. Умро је од посљедица злостављања. Свети архијерејски сабор Српске православне цркве канонизовао је Милоша Билбију 2022. године.

Илија и Милош Билбија, својим свештеничким радом и борбом за права и ослобођење српског народа, превазилазе локални значај, па им је неопходно посветити далеко више простора у истраживањима прошлости српског народа Босанске Крајине, али и њихов несумњив утицај на политичке прилике времена у којем су живјели и радили.

Кључне ријечи:

Илија Билбија, Милош Билбија, Гаврило Принцип, Српска православна црква, Српски устанак 1875-1878

Priests Ilija and Miloš Bilbija during the period of struggle for national liberation in the second half of the 19th and beginning of 20th century

Miloš Ernaut

University of Banja Luka, Faculty of Political Sciences, Bosnia and Herzegovina

In the paper, the author writes about two notable figures from a priestly family in Grahovo, Ilija and Milos Bilbija. The emphasis is on their biographies. Ilija Bilbija was a priest, the restorer of the Rmanj Monastery and a prominent chieftain from the time of the Serbian Uprising 1875-1878, and as a priest in Bosansko Grahovo, he baptized Gavrilo Princip in 1894. Milos Bilbija, a cousin of the priest Ilija, was an assistant parish priest in Bosansko Grahovo, and later a parish priest in Crni Lug. After the Sarajevo Assassination in 1914, the Austro-Hungarian authorities demanded from Milos Bilbija to change the date of Gavrilo Princip's baptism, but he did not agree to it and was tortured in a prison in Livno. He died as a result of torture. The Council of Bishops of the Serbian Orthodox Church canonized Milos Bilbija in 2022.

Ilija and Milos Bilbija, with their priestly work and fight for the rights and liberation of the Serbian people, go beyond the local significance, so it is necessary to dedicate far more space to them when researching the past of the Serbian people of Bosnian Krajina, but also their undoubted influence on political conditions of the time in which they lived and worked.

Key words:

Ilija Bilbija, Milos Bilbija, Gavrilo Princip, Serbian Orthodox Church, Serbian Uprising 1875-1878

Билбије су стара свештеничка породица, чије су се куће налазиле у селу Угарци, надомак Босанског Грахова. Ова породица дала је Српској цркви знамените свештенослужитеље „из племена Билбина, а доселили су се из Далмације“ (Babić, 1890, р. 295). Као потврду ове тврдње, која у граховском крају живи и кроз народно предање, поменућемо само неке од њих. Синесије Билбија био је парох у Пећима код Босанског Грахова, а касније и у самом Босанском Грахову (Nikić et al., 2011, р. 115). Дионисије Билбија био је монах манастира Гомионице, који је, осим у поменутом манастиру, боравио у Дечанима и Далмацији, а упокојио се у Гомионици, гдје је и сахрањен „у гробље калуђерско, на јужној страни, одмах уз цркву“ (Spisak nekih sveštenih lica u Dabro-bosanskoj епархији монашеског чина, 1896, р. 211). Студенички монах, с краја 19. вијека, био је Гаврило Билбија, такође из исте породице. (Spisak nekih sveštenih lica u Dabro-bosanskoj епархији монашеског чина, 1896, р. 211). У манастиру Папраћи службовао је „јеромонах и управитељ манастира Данило Билбија“ (Kratki izvještaj, 1902, р. 256). Свјесни својих предака, њихове жртве и посвећености народу чији су духовни пастири били, свештеници Илија и Милош Билбија истакли су се својим пастирским и националним подвигом, због чега и јесу предмет овог рада, који има за циљ да расвијетли и приближи њихову историјско-политичку улогу у значајним догађајима који су се одиграли у другој половини 19. вијека и у прве двије деценије 20. вијека. Свештеник Илија Билбија једна је од најзнаменитијих личности породице Билбија. Рођен је у селу Угарцима, недалеко од Босанског Грахова, 20. јула 1838.¹ С обзиром да се његово рођење десило баш на празник Светог Илије, по тада важећем јулијанском календару, према обичајној традицији, дан његовог рођења био је пресудан да му родитељи дају име Илија. Школовање је започео у Ливну, а касније одлази у далматински манастир Крку, како би се припремио за свештеничку службу, а потом је, као екстерни ђак, примљен у Задарску богословију (Ћитула, 1908, р. 216). Након окончања школовања оженио је Марту Котур, родом из граховског села Пећи. У ђаконски и свештенички чин рукоположио га је, у Старој сарајевској цркви, митрополит дабробосански Игњатије, 15. и 16. априла 1863. године (Sveštenici Dabro-bosanske епархије, који су преšli 40 godina sveštеничке službe, 1904, р. 312; Ћитула, 1908, р. 216). Од 1864. до 1872. године био је на дужности пароха у

¹ У једном запису налазимо податак да је свештеник Илија Билбија рођен 1840. године (Sveštenici Dabro-bosanske епархије, који су преšli 40 godina sveštеничке službe, 1904, р. 312). У другом запису наводи се 1838. као година рођења Илије Билбије (Ћитула, 1908, р. 215; Milošević, 2012, р. 246). Ипак, на његовој надгробној плочи као година рођења наводи се 1838, а с обзиром да је свештеник Илија Билбија за живота саградио надгробну капелу, сматрамо и да је одредио текст који ће бити исписан након његове смрти (Dosije Crkvene Opštine Bosansko Grahovo, 2010). Разлика у двије године може се оправдати тиме да је у том времену била велика смртност новорођенчади, па су га родитељи уписали у матичне књиге тек онда када је постало јасно да ће дијете преживјети прве двије године живота. Из тих разлога склонили смо тврдњи да је Илија Билбија рођен 1838. године.

селу Тишковац, на самој тремеђи Босне, Лике и Далмације.

Након што му је супруга Марта умрла млада, свештеник Илија Билбија, заједно са удовим свештеницима Давидом Грубором² и Петром Зорићем, прелази у манастир Рмањ са намјером да га обнови (Milošević, 2012, p. 246). Упоредо са обновом манастира, свештеници Билбија, Грубор и Зорић, опслуживали су и четири парохије: манастирску, цвјетнићку, басташку и тишковачку. „(...) Поп Илија Билбија и петровачки трговац Симо Чавка (сад усташке вође) издејствују султански ферман и с великим трудом, напором и трошком обнове манастир, и уз исти као пример сељацима потпуно господарство, скотоводство, пчеларство и воћарство заведу, и најпосле сарајевског митрополита позову да манастир освети (...)“ (Zastava, 1877, January 9). У то вријеме манастир Рмањ био је изложен терору бегова Куленовића, који су, врло често, занемаривали султанове наредбе, те су чинили зулуме како према православним Србима, тако и према њиховим светињама. У књизи *Српски устанак у Босни 1875-1878*, Теиновић пише: «Рмањ је постао Тахир бегово власништво, те кад га је посјеђивао обавезно би у цркву ујахивао на коњу, профанишући. Сјахавши, зграбио би свештеникову одежду и од ње правио неку врсту седла, које би смјестио на свештеникова леђа. Узјахао би бједника да пуже четвороношке, на рукама и ногама, попут животиње, све док несрећник изнурен не падне» (Teinović, 2006, p. 59).

Након неколико година напорног рада свештеника Илије Билбије и његових саслужитеља и парохијана, обновљени манастир Рмањ, на Илиндан 1875. године освештао је митрополит Пајсије (Ћитла, 1908, p. 216).

Недуго након освештања обновљеног манастира, на тремеђи Босне, Лике и Далмације крајем љета 1875. године, под вођством Голуба Бабића,³ распламсава се Српски устанак у сјеверозападном дијелу Босне. „Глас, да је плануо устанак на северу, брзо се раширио и по јужним крајевима Босне. Узнемирили су се и Срби и Турци. Да застраше народ по селима и у заметку угуше сваки покушај дизања устанка почели су крстарити крајишки бегови и летећи турски одреди по селима, кињити свет и претити виђеним људима“ (Ћубриловић, 1996, p. 82). Турци пале манастир Рмањ на Велику Госпојину 1875. године. „Турци су се, како наши кажу, седам пута нагонили и не моглоше га запалити. Затим нађоше једно `Влашче, вира је и запали га. Изгоре уточиште и оближње мјестанце

² Давид Грубор био је православни свештеник, који је након смрти супруге прешао у манастир Рмањ. Ту га је затекао почетак Српског устанка у Босни 1875. године, којем се одмах прикључио. Командовао је једном четом у одреду Голуба Бабића. Истакао се својим јунаштвом. У боју на Унцу 1876. године показао је велико јунаштво. „Поп Давид Грубор буде у боју на Унцу рањен, и затим, кад је као рањен на Кулен Вакуп пошао, да барем једног паликућу и зликовца Куленовића обори, повреди рану и умре...“ (Zastava, 1877, January 9).

³ Голуб Бабић (1824-1910) био је истакнути хајдучки харамбаша и српски добровољац у Војводини 1848. године, у одреду Стевана Петровића Книћанина. „Истакао се као устанички вођа током Босанско-херцеговачког устанка 1875-1878, стекавши јунаштвом огроман углед међу ондашњим Србима. Након завршетка устанка живио је у Бихаћу и Сарајеву, гдје се упокојио 30. децембра 1910. године“ (Ernaut, 2021, p. 613).

у зору браћо; баш се десило у одсутности Илије Билбије и Чавке,⁴ јер таман одоше до Голуба ради споразумлења. Освета се приправља; бити ће ваљда горка и чемерна“ (Zastava, 1875, September 24). Након паљења манастира, свештеник Билбија, са још двојицом свештеника рмањских, накратко прелази у Лику преносећи „све црквене утвари и марву манастирску“ (Ivić, 2006, p. 28). О паљењу манастира Рмањ, који је битно одредио живот свештеника Илије Билбије, али и догађаје на тремеђи Лике, Босне и Далмације, пише и Артур Еванс: „На стрмен смо се спустили у Рмањ. Место је добило име по Херману Цељском. Усред поцрнелих рушевина хришћанског села, које је пре годину дана било врло напредно, још стрши масиван и ваљкаст торањ. Тамо се налазио и чувени православни манастир, који је сада порушен. Даље ме пут води ка цркви, која је пре неколико година била обновљена и окречена, јер њених фресака већ одавно није било. И она је сада готово рушевина. Турци су дошли у ово место септембра 1875. И тад су урадили све најгоре што су могли. Раскопали су патос, изломали и испревртали црквени намештај, срушили кров и знатан део зида и сву унутрашњост изрешетали мецима. Овде је дошао 15. септембра 1875. Тахир-бег Куленовић са хордом од 3.500 башибозука, спалио ово и суседна села Велики и Мали Цвјетнић, посекао три старца, шест жена и четворо деце који нису успели да на време избегну. Остало становништво избегло је на планински плато Осјеченице, који смо већ прошли идући изнад Унца. За њима је трагала 14. маја прошле године башибозучка руља из Кулен Вакуфа, Бјелаја и Петровца и масакрирала двадесет четири особе. Као у свим осталим случајевима, и у овом су страдали једино старци, жене и деца“ (Evans, 2008, p. 34). Након паљења Рмња и бјекства манастирског свештенства у Лику, са својих огњишта одлазе и обични сељаци. О томе Васо Чубриловић пише: „Ускоро су почели бежати и сељаци; неки преко границе у Лику, а неки измакоше у планину. (...) Из села се повлаче аге и њихове субаше у сигурније вароши. Почетком септембра стизали су неповољни гласови из свих крајева у Сарајево“ (Čubrilović, 1996, p. 82). Новосадска Застава доноси 25. септембра 1875. допис у којем се описује почетак Српског устанка у Босни, гдје се каже: „(...) Срб се бије и крв лије за своју слободу – одјекује по Босни поносној, на сувој граници и уздуж Уне до града Вакупа. Скупили се храбри Далматинци, огрлили их сухо-крајишници, прскочили лави Црногорци (десет), сдружише се ојађени синци и изабраше Голуба Бабића за вођу. Пред осам дана започеше бојак бити на Тишковцу; ту побједише (наши) балије и предобише караулу. Затим се кренуше к Дреновцу; на исти начин осташе побједоносци (...). За сад налазе се усташи у гори и приправљају се. Имаде их око 6-800 само уз Голуба, дочим је с игуманом Илијом Билбијом и трговцем Симом Чавком око 120 момака. Ово одјељење није још нигде ударало. А као трећу чету (која се текар организира) забележићемо

⁴ Симо Чавка (1836-1914) био је трговац а касније и један од вођа Српског устанка у Босни и члан Привремене босанске владе. (Čubrilović, 1996, pp. 84, 234, 338).

чисто одабране Бошњаке под управом Давида Грубора (...)“ (Zastava, 1875, September 24, October 6). Из поменутог дописа јасно видимо да су рмањски свештенослужитељи, Илија Билбија и Давид Грубор, не само узели учешћа у устанку већ да су и сами предводили устанике (Jarić, 1981, p. 30; Teinović, 2022, p. 354). Чубриловић пише: „Ипак се побунише нека села уз границу Лике: Босански Срб, Крчко Брдо, Велики и Мали Цветнић и Очијево а 19. септембра увече почела је буна код манастира Рмања. Устаници попале неке беговске чардаке, саграде шанац више манастира и под вођством Симе Чавке, попа Илије Билбије, попа Давида Грубора састану се са Голубом Бабићем код села Осредака. У почетку је Турцима изгледала буна много опаснија него што је и била. У побуњена села послане су нове чете“ (Čubrilović, 1996, p. 84). Устанак је започео у касно љето 1875. године, али након тога није било значајнијих устаничких активности до прољећа 1876. године, јер „јака зима спречи веће борбе“ (Čubrilović, 1996, p. 84).

У селу Тишковцу, у којем је раније службовао свештеник Илија, на Теодорову суботу 1876. године устаничка војска је исповијеђена и причешћена, а исто тако освештана „на месту изгореле цркве, нова устаничка застава“ (Zastava, 1876, March 9/21). Након говора војводе Бабића „говорио је и вођа поп Илија Билбија, који је и девето колено проклињао који би заклетви, застави, вери и отечеству неверан био, и кад је и то свршено било приступило се заклетви“ (Zastava, 1876, March 9/21). Илустративно је напоменути да се на устаничкој застави налазио „с једне стране свети Ђорђе, а с друге стране српски грб с надписом: `Један народ и Србија једна` оздо `за веру, слободу и отачаство, босанским усташима за слободу поклонимо Марко М. Марковић трговац из Београда“ (Zastava, 1876, March 9/21). Устанике под командом свештеника Илије Билбије празник Васкрсења Христовог 1876. године дочекао је на планини Бобари, која је била прекривена снијегом. Богу су се молили под буквом, а „поп Илија Билбија носио је увек у бисагама свој петрахил и требник, устао је, метнуо је петрахил на врат, те поче да служи (...)“ (Zastava, 1876, October 13/25). Са каквим су се невољама суочавали устаници, под вођством Илије Билбије, тог Васкрса 1876. године најбоље описује један од њих у једном од накнадних записа: „(...) Гладни као горски вуци и хајдуци бринули смо се да се што за јело спреми. Док смо ми тако размишљали стиже нам од попа Петра Петрановића⁵ из Плавна у Далмацији момак, и донесе нам пун товар шарених јаја, хлеба и колача, а било је печеног и вареног меса. Сви се искупимо да се мало заложимо, узели шарена јаја, па се куцамо, а игуман Илија певао је `Христос воскрес` и да не погину праведници и добри људи, ако их још има, као што је поп Петар Петрановић који нам је послао захире, и који се сетио у планини патника. Читав дан про-

⁵ Петар Петрановић био је парох у селу Плавно код Книна. Подигао је устанак у Црним Потоцима на тремеђи Босне, Лике и Далмације, а касније је активно помагао устанике. (Čubrilović, 1996, p. 82, 182).

бавили смо у планини; снег је падао, али се после подне указало сунце, које је и снег брзо збрисало, а ми смо се опет спуштали у Каменицу, јер су Турци из Унца отишли и кућама се разбегли (...)" (Zastava, 1876, October 13/25).

Милорад Екмечић наводи како се војвода Голуб Бабић борио против неорганизованости међу српским устаницима, па се све чешће „четне старешине и угледнији људи окупљају око Бабића да већају о даљим плановима. Тако се ствара централно руководство устанка у који се стичу све старешине и којем присуствују разборитији људи. Почетком априла ужи део главне управе су сачињавали Голуб Бабић, Петар Узелац, поп Илија Билбија и Тодор Судчевић“ (Екмећић, 1996, р. 224).

Устаници су се надали помоћи Русије. Свештеник «Билбија је са Тодором Бабовићем 1876. путовао у Русију тражећи помоћ за устанике, али их је у Бечу задржао руски посланик Новиков, а потом им забранио одлазак у Русију. Мучан утисак на устаничке вође оставиле су ријечи Новикова, да усљед договора Русије и Аустроугарске, Босна `ни под један начин не може данас припасти Србији`. Билбија је априла 1876. године са попом Давидом Грубором, Стевом Поповићем и војводом Голубом Бабићем, овластио члана међународног комитета за помоћ Гаврила Божидаревића Веселицког да их заступа пред великим силама. Учествујући у свим већим окршајима, добио је српску медаљу за храброст (...)" (Milošević, 2012, str. 246). Иначе, Илија Билбија плијенио је својим горостасним изгледом и дубоким гласом. Артур Еванс свештеника Билбију у својим чланцима у *Manchester Guardiani*, али и у својој књизи о устанку, описује као изразито снажног човјека, тешког преко стотину четрдесет килограма, а са гласом снажним као труба Архангела Михаила“ (Dedijer, 1966, р. 302).

Свештеник Илија Билбија трећи је потписник, одмах иза Голуба Бабића и Ђоке Карана,⁶ *Прогласа народу Босне* од 20. августа 1876. године, а који је гласио: “У име тога нашег великог савезника Бога, ми васколике вође устаничких чета босанских, данас једини законити претставници српске земље Босне, послје толиког чекања и без наде на икакву помоћ, рјешавамо: да од данас занавијек кидамо са нехришћанском владом цариградском и желећи с браћом нашом Србима дијелити судбину, па ма каква она била, проглашавамо: да се Домовина наша Босна присајужава Србији, законитом и првом прејамнику државе старих наших краљева и царева и проглашавамо нашим наследним господаром књаза српског Милана М. Обреновића IV! (...)" (Ernaut, 2021, р. 174; Moljević, 1939, р. 4). Осим симболичког значаја, *Проглас о уједињењу* није имао већи утицај на ток устанка. Екмечић о томе пише: „Проглас о уједињењу није наишао на знатнији међународни одјек.

⁶ Свештеник Ђурађ Карановић (1827-1880), познатији као поп Каран, био је један од најзначајнијих свештеника у Босанској Крајини. „Године 1870. заједно са својим братом и саслужитељем, попом Стеваном Карановићем, прогнан је у Малу Азију, али су се успјели ослободити, да би се потом укључили у борбу против Турака у Босни. Поп Ђоко Каран учествовао је у 36 бојева“ (Ernaut, 2021, р. 381).

Службена Русија након избијања рата приближавала се Аустро-Угарској и у накнаду јој жртвовала Босну. Она ни раније није била особито склона српским политичким претензијама“ (Екмећић, 1996, р. 269).

Свештеник Илија Билбија остао је активан у ослободилачком покрету до краја устанка. У новосадској застави забиљежено је: „(...) Игуман манастира Ермања, Илија Билбија и његова два калуђера Грубор и Зорић дошли су у устанак, кад су Турци манастир Ермањ запалили. (...) Игуман Илија Билбија истрајао је до краја, и био је храбар“ (Zastava, 1888, February 12). Удругом дијелу устанка свештеник Илија Билбија ратовао је у граховском крају, водећи граховску чету након смрти Миће Тркуље. (Екмећић, 1996, р. 296). Крајем јула 1877. године јединице Исмет-паше запалиле су сва села од Ливна ка Грахову, а устаници са тог подручја прешли су у Црне Потоке. Након пораза устаника у бици на Црним Поточима „дошла је још једна катастрофа са сазнањем да се српска влада дефинитивно одрекла помоћи устанку“ (Екмећић, 1996, р. 353). Без обзира на очигледан неуспјех устанка, мале устаничке групе, од којих је једну предводио свештеник Илија Билбија, нападале су територије које су контролисали Турци. „Према неким подацима, у југозападној Босни било је у ово време више чета с овим старешинама: Голуб Бабић, Милановић, Крецо, поп Илија Билбија и Лука Петковић, Ђорђе Деспотовић, Дамуш, Нико Буро и једна чета Граховљана којој је вођ накнадно изабран“ (Екмећић, 1996, р. 368).

Недуго након окончања Српског устанка у Босни, који је резултирао одласком турске и доласком аустро-угарске власти, приступило се обнови манастира Рмањ, којег су Турци и домаћи Бошњаци оставили у рушевинама. Након одласка свештеника Илије Билбије на парохију у Бастасе 1879. године, Рмањ је остао без свог вјерног чувара и свештенослужитеља. Ипак, његове заслуге нису остале заборављене. Приликом освештања манастира Рмања, 6. августа 1883. године, митрополит дабробосански Сава Косановић одликовао је знаменитог свештеника и јунака Илију Билбију чином протопрезвитера, јер су заслуге оца Илије за очување манастира биле немјерљиве, што је и митрополиту Сави било добро познато (Ћитла, 1908, р. 216; Sveštenici Dabro-bosanske eparhije, који су преšli 40 godina sveštениčke službe, 1904, р. 312). Након одласка Илије Билбије из манастира Рмањ на парохију басташку, тражило се рјешење за његову замјену, јер је манастир остао без сталног свештенослужитеља. Осим што није било заинтересованости за обнову манастирског храма, касније је ометан и покушај да се формира монашко братство након одласка свештеника Илије Билбије. То најбоље илуструје случај монаха Никодима Јовановића, који је једно вријеме био у манастиру Папраћа, а иначе је био родом из Србије. За њега и његов неуспјели прелазак у манастир Рмањ и улогу свештеника Илије Билбије да Рмањ добије свештенослужитеља свједочи сљедећи запис: „(...) Конзисторија определи Никодима да иде у манастир Ермањ, те да привремено управља манастиром и парохијом која

манастиру припада. Никодим отпутује у Крајину и пријави се окружном проти Илији Билбији да га овај у манастир и парохију уведе. Билбија извести политичку власт о доласку калуђера Никодима а ова одговори како њој ништа није познато о његовом наименовању, па му забрањује да се тога посла прими, док од владе дозвола не стигне. Калуђер Никодим остао је код проте Билбије пун месец и чекао на решење“ (Zastava, 1888, February 19). Како није било позитивног одговора, калуђер Никодим напустио је Босну и отишао за Србију. Из свега наведеног остаје нејасно да ли је свештеник Илија Билбија добровољно напустио манастир Рмањ или је то учинио под притиском аустроугарских власти. Правом ношења напрсног крста, што у то вријеме није била честа појава, одликовао је проту Илију Билбију 1885. године митрополит дабробосански Сава Косановић (Sveštenici Dabro-bosanske eparhije, који су преšli 40 godina sveštеничке službe, 1904, p. 312; Dosije Crkvene Opštine Bosansko Grahovo, 2010). Крајем 1890. године прота Илија Билбија премјештен је са дужности надзиратеља Петровачко-Басташког протопрезвитеријата на дужност пароха у Грахово, а на мјесто надзиратеља Петровачко-Басташког протопрезвитеријата постављен је дотадашњи парох граховски Коста Новаковић (Premješteni, 1891, p. 73). Наредних деветнаест година прота Илија Билбија провео је у родном Босанском Грахову. Дужност протопрезвитера за Лијевањски протопрезвитеријат преузео је 1899. године, а на тој дужности остао је све до своје смрти (Ћитла, 1908, p. 216). Осим што је био обновитељ манастира Рмањ и устанички војвода у Српском устанку у Босни (1875-1878), прота Илија Билбија остаће упамћен и као свештеник који је 1894. године крстио будућег актера Сарајевског атентата, Гаврила Принципа, а „детету је дао име Гаврило, као и поп Милош на знамењу, по имену свеца на чији се дан родио, а држао га је на рукама Давид Дамњановић, тежак из Обљаја“ (Томић, 1939, p. 335). Жеља Гаврилове мајке, Маре, била је да дијете добије име Шпиро, по њеном брату Шпири Мићићу, али је то спријечио прота Илија Билбија. О томе је свједочио Гаврилов отац, Петар Пепо Принцип: „(...) Јер како ја изреко' попу Илији да Мара жели дјетету надјенути име свога брата Шпире Мићића, тако се он исправи. Исколачи оне очурине, поглади браду, па ће мени: Да ти ниси бунике доручков'о!? Који Шпиро, који ли бакрачи? Дијете је рођено на светога Архангела Гаврила, 26. јула, и име ће му бити Гаврило“ (Babić, 2005, pp. 78-79). Догађај Гавриловог крштења и уписа у матичне књиге крштених, 20 година касније одредиће судбину свештеника грковачко-црнолушког Милоша Билбије, рођака и некадашњег помоћника проте Илије Билбије.⁷

⁷ С обзиром да се чак и у црквеним списима Милош Билбија често погрешно наводио као свештеник који је крстио Гаврила Принципа, умјесто Илије Билбије који је обавио тај чин, Комисија за новомученике Епархије бихаћко-петровачке, на засједању у манастиру Рмњу, 23. фебруара 2023, донијела је препоруку да се свуда, гдје је то могуће, исправи нетачан навод, те да се убудуће помиње Илија Билбија као свештеник који је крстио Гаврила Принципа, 1894. године (Dosije Komisije za novomučenike, 2023).

Илија Билбија „парох и окр. протопрезвитер граховски преминуо је дана 6/19. јуна“ 1908. године (Ћитула, 1908, р. 215). Сахрањен је два дана касније, 8. јуна 1908. године, на гробљу Мраморје у Босанском Грахову, крај супруге Марте, у породичној гробници коју је припремио још за живота. Поред многобројних парохијана и поштовалаца лика и дјела проте Илије Билбије, учешћа у сахрани узели су свештеници Тодор Срдић, Обрад Бањац, Илија Јакшић, Марко Савић и Лука Кулунџија, а иза проте Илије остао је „син јединак, Милан, контролор порезног уреда“ (Ћитула, 1908, р. 216).

На хоризонталној надгробној плочи проте Илије Билбије стоји записано: „ПРОТО ИЛИЈА БИЛБИЈА ВОЂА СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ 1875-1878 РОЂЕН У ГРАОВУ 1838 ОД ОЦА ГАВРИЛА И МАТЕРЕ МАРТЕ РУКОПОЛОЖЕН 1863 ГОД ПРОИЗВЕДЕН У ЧИН ПРОТОПРЕЗВИТЕРА МИТРОПОЛИТОМ САВОМ КОСАНОВИЋЕМ 1883 ГОД И ОДЛИКОВАН: НАПРСНИМ КРСТОМ ОД КРАЉА СРПСК МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА СРЕБРЕН МЕДУЉОМ ЗАХРАБРОСТ АОДЦАРА АУСТРЈ ЗЛАТНИМ: КРСТОМ ЗА ЗАСЛУГЕ СА КРУНОМ И МЕДУЉОМ УМРО КАО ПАРОХГРАОВСКИ 6. 6. ГОДИНЕ 1908“ (Dosije Crkvene Opštine Bosansko Grahovo, 2010).

На вертикалном западном дијелу гробнице, пише: „ОВДЕ ПОЧИВАЈУ ЗЕМНИ ОСТАЦИ РАБЕ БОЖЈЕ МАРТЕ СУПРУГЕ ПРОТЕ ИЛИЈЕ БИЛБИЈА РОЂЕНА ОД КОТУР У 16-8 Г 1839 УМРЛА 4-8 1868. У ГРАУ ЗЕМНЕ ОСТАТКЕ ПОКОЈНИЦЕ ЗА СПОМЕН ВИЈЕРНОГ БРАЧНОГ ЖИВОТА ИСКОПА ОПОЈА ПРЕКАДИ И ПОЛОЖИ У ГРОБ ТУЖНИ СУПРУГ ПРОТО ИЛИЈА БИЛБИЈА ВЈЕЧАН ЈОЈ СПОМЕН ДНЕ 9 10 Г. 1898“ (Dosije Crkvene Opštine Bosansko Grahovo, 2010).

Свештеник Милош Билбија рођен је у Угарцима код Босанског Грахова, 1869. године (Sveštenstvo srp. prav. mitropolije dabro-bosanske po proizvedenju, odnosno rukopoloženju, 1905, р. 197). Након основне школе завршене у Босанском Грахову, Милош Билбија одлази у Рељевску богословију, недалеко од Сарајева, да би се припремио за свештенички чин. Његово духовно сазријевање видљиво је и у чланку *Прави хришћанин*, који је написао као ђак. У њему, између осталог, вјеру истинског хришћанина објашњава ријечима: „(...) Он то чини на основу ријечи апостола Павла: `Ако ли живи у вама Дух Онога који је васкрсао Исуса из мртвих. Онај који је подигао Христа из мртвих оживјеће и ваша смртна тјелеса Духом својим који живи у вама` (Рим. 8, 11). Ту је основ наде правога хришћанина на загробни живот. Смрт човјеку није ништа друго, него оруђе, које отвара врата праве његове отаџбине-вјечнога живота; гроб је за њега дио земље, у ком труне огртач човјечији и почива до општег суда, чекајући, да се опет састане са душом, која га је овдје на земљи оживљавала“ (Bilbija, 1893, р. 152).

Богословију у Рељеву код Сарајева завршио је школске 1892/93. године са врло добрим успјехом (Svršeni učenici srpsko-pravoslavnog bogoslovskog zavoda

и Reljevu, 1893, p. 354). Након што се оженио Милком Војводић, Милош Билбија „рукоположен је у Сарајеву 16. и 21. новембра 1893. за ђакона и свештеника, и одређен је за помоћника граховском парохији и проти Илији Билбији у протопрезвитерату љеванском, а уједно наменоват је и за вјероучитеља на тамошњој комуналној школи“ (Rukopoloženi, 1893, p. 559; Ernaut, 2015, p. 62). Млади свештеник Милош Билбија није се дуго задржао у Босанском Грахову, јер је парохију црнолушку преузео већ непуну годину након рукоположења, 4. августа 1894. године (Sveštenstvo srp. prav. mitropolije dabro-bosanske po proizvedenju, odnosno rukopoloženju, 1905, p. 197). Доласком на парохију грковачко-црнолушку, свештеник Милош Билбија започео је са обнављањем духовних сабора крај храма у Црном Лугу, а 1910. године покренуо је изградњу новог сеоског храма посвећеног Светом пророку Илији, али је почетак Првог свјетског рата прекинуо градњу црнолушког храма (Nikić et al., 2011, p. 147; Ernaut, 2021, p. 634).

Сарајевски атентат, извршен на Видовдан 1914. године, заувјек ће промијенити животни ток свештеника Милоша Билбије, а да тога ни сам није могао бити свјестан. Почетак судског процеса Гаврилу Принципу и другим припадницима Младе Босне унијело је неспокој у до тада једноличан живот свештеника грковачко-црнолушког Милоша Билбије. Наиме, у црквеним књигама постојала су два различита датума Гавриловог рођења: „(...) Кад је требало унети датум Гаврилова рођења у књиге, поп Милош, замењујући проту Илију, уписао је у Домовник као дан његова рођења 13. јуни, а у Матицу рођених 13. јули, и та грешка од месец дана била је после предметом великог ислеђивања, велике пометње, брига и комбинација Аустријске Владе. (...) Та грешка ипак стала је једног живота: попа Милоша толико су мучиле и зостављале власти, да је он после подлегао убојима (...)“ (Томић, 1939, p. 335). Зашто је био важан дан Гавриловог рођења током судског процеса, појашњава нам сљедећи запис: „ (...) Наиме, према матичним књигама Гаврило је, како смо већ навели рођен 26/13. јуна 1894. године што би аутоматски значило да је био пунољетан и као такав подлегао би смртној казни. Међутим, оно што је истина јесте била друга тврдња која наводи да је Гаврило рођен 26/13. јула 1894. године, на Сабор светог архангела Гаврила. У другом случају у моменту извршења атентата он није био пунољетан, имао је дакле 19 година и не би потпадао под суд смртне казне. Око ове теме водила се вишедневна битка у сарајевском Окружном суду, али је ипак коначан суд морао да додијели Гаврилу Принципу највећу затворску казну за малољетнике у трајању од 20 година (...)“ (Obretenje moštiju sveštenomučenika Miloša (Milana) Bilbije, 2018). Да би измијенио датум Гавриловог рођења са 13. јула на 13. јун, аустроугарске власти заточиле су свештеника Милоша Билбију у Ливну, гдје је био изложен мучењу.

Алексије Ненадић, тадашњи црквењак Милоша Билбије а потоњи игуман манастира Милешеве, причао је „да је оцу Милошу између осталог, паљена

брада и коса, те је изругиван на начин тако што су га припадници милиције јахали ругајући му се и ударајући га врећама пијеска. Све ово су чинили како би он измјенио датум рођења Гаврила Принципа, но он није попуштао. Након два дана мучења полумртвог и намученог су га пребацили попријекно на леђа коња који га је, уз пратњу свједока игумана Алексија, донио до куће. Од ових посљедица никада се није опоравио“ (Obretenje moštiju sveštenomučenika Miloša (Milana) Bilbije, 2018). У Ливну, граду познатом по кули Старог Вујадина, свештеник Милош, у народу од миља зван Милан, био је изложен мучењу, а „рекоше да су попа Милана Билбију, у љевањскоме пржуну, били кесами са ситном пржином, да се на кожи не позна, а дубреге му и цигере одбили. Све зато што је, рекли су му у пржуну, он крстијо Принципа Гавру и накриво му записо кат је рођен (...)„ (Babić, 2001, p. 169).

Брзо се у народу пронијела вијест да је свештеник Милош Билбија пуштен из затвора, па се о Илиндану 1916. године, у Црном Лугу, сабрао велики број људи: „(...) И дође тако свети Илија кадек у нас от каде се панти у Црном Лугу кот цркве велики збор бидне што море бити. Дође народа от Челебића и Врбице све до Грава (...). Неки кажу биће збор, неки неће зато што не да власт да се нарот скупља, и још рекоше да је поп Милан пушћен ис пржуна љевањскога па ће бити литија и дјецу ће кршћавати ондак навали нарот само сукља прама цркви све до иза подне (...)“ (Babić, 2005, p. 342).

Ипак, након пуштања из затвора у Ливну, свештеник Милош био је смртно болестан: „(...) Седам равније недиља је поп Милан, кадек су га најпослије ис пржуна пушћали, у јањећије бекињама, заливеније најљућом ракијом, лежо. Ништа није помогло: умро је, покој му души, ко прави мученик“ (Babić, 2001, p. 169).

Сахрањен је на гробљу у Црном Лугу. На споменику свештенику Милошу Милану Билбији налази сљедећи запис: „МИЛАН БИЛБИЈА, СВЕШТЕНИК ВЈЕРАН ИДЕЈИ СЛОБОДЕ СРПСКОГ НАРОДА, ИЗДРЖА ЈУНАЧКИ МУЧЕЊЕ У ЛИЈЕВНУ, ПРОДУЖИ ЖИВОТ ХЕРОЈУ ПРИНЦИПУ А ЗАТО ГА САМ ИЗГУБИ 1916. ГОД.“ (Dosije sveštenomučenika Miloša Bilbije, 2020). Након 102 године од смрти Милоша Билбије, по благослову епископа бихаћко-петровачког Сергија, 15. октобра 2018. године „извршено је ископавање Моштију свештеномученика Милоша (Милана) Билбије. Десеточлана екипа, на челу са Епископом Сергијем, по доласку на гробно мјесто започела је ископавање Светих Моштију. Најприје је извршен мали помен а затим су подузети и радови. Након неколико сати копања наишло се на тешке камене плоче испод којих је у празном простору почивало тијело свештеномученика Милоша Билбије (...)“ (Obretenje moštiju sveštenomučenika Miloša (Milana) Bilbije, 2018). Одмах по ископавању, земни остаци свештеника Милоша Билбије пренешени су у храм Светих апостола Петра и Павла у Босанском Грахову. На молбу епископа бихаћко-петровачког Сергија да се Милош Билбија прогласи свештеномучеником, Свети архијерејски сабор Српске православне

цркве позитивно је одговорио на мајском засједању 2022. године, када је донио одлуку да се лику светих приброји „(...) свети свештеномученик Милош (Билбија) Грковачко-црнолушки, са датумом празновања 28. јула/ 10. августа (...)“ (Саопштење за јавност Svetog Arhijerejskog Sabora Srpske Pravoslavne Crkve sa redovnog zasedanja održanog u Sremskim Karlovcima i Beogradu od 15. do 21. маја 2022. године, 2022).

Прво литургијско прослављање свештеномученика Милоша Билбије, након одлуке о његовој канонизацији, одржано је у Босанском Грахову, 10. августа 2022. године (Prvo liturgijsko proslavljanje Miloša grkovačko-crnoluškog, 2022).

Свештеници Илија и Милош Билбија, иако припадају различитим генерацијама, сваки у свом времену и у специфичним околностима, показали су својим примјером оданост свештеничком чину и српском народу чији су духовни пастири били. Илија Билбија уживао је поштовање својих саплеменика, парохијана, устаника и устаничких вођа, али и аустроугарских власти, као и власти ондашње Србије. Иако је био свештено лице, Илија Билбија није размишљао да устанак прође мимо њега, већ се активно укључио у борбу својих сународника да би их заштитио, али и да би његов народ био ослобођен од вишестогодишњег ропства под Турцима. У тој борби за национално ослобођење, познатијој под називом Српски устанак у Босни 1875-1878, провео је од почетка до краја, дајући велики допринос. Након устанка, остао је на подручју Босне и Херцеговине, служећи народу као свештеник све до краја живота. Милош Билбија уживао је повјерење народа и свештенства, али за разлику од свештеника Илије Билбије није уживао повјерење аустроугарских власти, које су га утамничиле и изложиле мучењу, због чега је изгубио живот. Илију и Милоша Билбију повезује личност Гаврила Принципа. Илија га је крстио, а Милош знаменовао, уписао у матичне књиге крштених и због свједочења истине пострадао. Њихова жртва и данас се помиње са поштовањем, јер су били и остали примјер осталим свештеницима, али и свим родољубивим православним Србима. Ова знаменита свештеничка породица заслужује да буде предмет детаљне историографско-политиколошке анализе, како би се, што подробније, расвијетлила њена улога у бројним дешавањима важним за црквени, национални и политички живот крајишких Срба, нарочито у временима борбе за национално ослобођење у другој половини 19. и почетком 20. вијека.

Литература

- Babić, J. (2005). *Uspenije Gavrilovo*. Besjeda.
- Babić, J. (2001). *Ždralovačke priče*. Budućnost.
- Babić, M. S. (1890, July/August). Nekoliko riječi o današnjoj srpsko-pravoslavnoj crkvi i starim crkvenim ruševinama u Grahovu. *Bosansko-hercegovački istočnik*, IV/7-8.
- Bilbija, I. M. (1893, April/May). Pravi hrišćanin. *Bosansko-hercegovački istočnik*, VII/4-5.
- Čitula (1908, August). *Istočnik*, XXII/13-14.
- Čubrilović, V. (1996). *Bosanski ustanak 1875-1878*. (2. izd.) Službeni list SRJ, Balkanološki institut SANU.
- Dedijer, V. (1966). *Sarajevo 1914*. Prosveta.
- Dosije Crkvene Opštine Bosansko Grahovo*. Arhiva Eparhije bihačko-petrovačke, Bosanski Petrovac.
- Dosije Komisije za novomučenike*. Arhiva Eparhije bihačko-petrovačke, Bosanski Petrovac.
- Dosije Sveštenomučenika Miloša Bilbije*. Arhiva Eparhije bihačko-petrovačke, Bosanski Petrovac.
- Ekmečić, M. (1996). *Ustanak u Bosni 1875-1878*. (3. izd.) Službeni list SRJ, Balkanološki institut SANU.
- Ernaut, M. (2015). *Kanonsko područje Eparhije bihačko-petrovačke u vremenu mitropolita dabro-bosanskog Georgija Nikolajevića 1886–1896*. Eparhija bihačko-petrovačka.
- Ernaut, M. (2021). *Eparhija bihačko-petrovačka i rmanjska. Prošlost ispisana vjerom*. Eparhijski upravni odbor Eparhije bihačko-petrovačke.
- Evans, A. J. (2008). *Ilirska pisma*. Besjeda.
- Ivić, A. (2006). *Fragmenti iz istorije Bosanskog ustanka 1875. i 1876. god.* (fototipsko izdanje) Besjeda.
- Jarić, Đ. (1981). *Tromeđa*. Opštinski odbor SUNOR-a Bos. Grahovo.
- Kratki izvještaj* (1902, June). *Istočnik*, XVI/2.
- Milošević, B. (2012). Sveštenstvo Bosanske Krajine u ustanku 1875-1878. godine. U Ekmečić, M. (Ed.). *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 7 (pp. 239-255). SANU.
- Moljević, St. (1939). *Uloga i značaj Vrbaske banovine*. Štamparija Đura Jakšić.
- Nikić, S., Latinović, G., Pilipović, R., Ernaut, M., & Radanović, R. (Eds.). (2011). *Prvi šematizam: Eparhija bihačko-petrovačka 2010*. Eparhija bihačko-petrovačka.
- Obretenje moštiju sveštenomučenika Miloša (Milana) Bilbije*, Retrieved February 19, 2023, from https://www.eparhijabihackopetrovacka.org/obretenje-mostiju-svestenomučenika-milosa-milana-bilbije/#_ftnref
- Premješteni* (1891, January). *Bosansko-hercegovački Istočnik*, VI/1-2.
- Rukopoloženi* (1893, December). *Bosansko-hercegovački Istočnik*, VII-12.
- Saopštenje za javnost Svetog Arhijerejskog Sabora Srpske Pravoslavne Crkve sa redovnog zasjedanja održanog u Sremskim Karlovcima i Beogradu od 15. do 21. maja 2022. godine*, Retrieved February 20, 2023, <https://spc.rs/saopštenje-sabora-spc-2022/>
- Spisak nekih sveštenih lica u Dabro-bosanskoj eparhiji monaškog čina* (1896, June). *Bosansko-hercegovački istočnik*, X/6.
- Sveštenici Dabro-bosanske eparhije, koji su prešli 40 godina svešteničke službe* (1904, oktobar). *Istočnik*, XVIII/19-20.
- Sveštenstvo srp. prav. mitropolije dabro-bosanske po proizvedenju, odnosno rukopoloženju* (1905, July). *Istočnik*, XIX/7.
- Svršeni učenici srpsko-pravoslavnog bogoslovskeg zavoda u Reljevu* (1893, July/August). *Istočnik*, VII/7-8.
- Teinović, B. (2006). *Srpski ustanak u Bosni 1875-1876*. Muzej Republike Srpske.
- Teinović, B. (2022). Srpska pravoslavna crkva i sveštenstvo u ustaničkoj Bosanskoj Krajini 1875-1878. *Crkvene studije*, 19, 347-361. http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/journals/ccs_cs/2022/ccs_cs-2022-19-19-22.pdf
- Tomić M. B. (1939, October). Poreklo i detinjstvo Gavrila Principa. *Nova Evropa*, XXXII/10, pp. 328-336.
- Zastava*. (1875, September 24/October 6). br. 119.
- Zastava*. (1876, March 9/21). br. 39.
- Zastava*. (1877, January 9/21). br. 4.
- Zastava*. (1887, October 13/25). br. 154.
- Zastava*. (1888, February 12). br. 23.
- Zastava*. (1888, February 19). br. 27.

